

Людмила Володимирівна Шелестова,
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник відділу
інноваційних технологій в освіті обдарованих
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37.091.33

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Обозначены этапы познания мира ребенком старшего дошкольного возраста: активизация познавательной деятельности; мотивация детей к познанию определенных объектов в ходе первичного восприятия; восприятие и осмысление новой информации о мире, развитие и коррекция приобретенного ранее опыта взаимодействия с ним; обобщение и систематизация информации об объектах познания; закрепление полученной информации об определенных объектах познания; использование приобретенных знаний, интеллектуального, эмоционально-ценностного и морально-этического опыта общения с миром в практической деятельности. Описаны особенности использования различных методов на каждом из этапов познавательной деятельности дошкольников в процессе изучения одной из учебных тем. Сделан вывод о необходимости группировки методов и средств в определенные блоки, которые подчинены достижению определенных познавательных целей и дают более высокие результаты, чем когда они используются в одиночку.

Ключевые слова: познание, этапы познания, методы обучения, картина мира.

This article marks the stages of cognition of the world by a child of the senior preschool age: the activation of cognitive activity; motivation of children to the knowledge of certain objects in the primary perception; perception and comprehension of new information about the world, the development and correction of previously acquired experience in dealing with them; compilation and systematization of information on the object of knowledge; consolidation of information received about the specific objects of knowledge; application of acquired knowledge, intellectual, emotional and value, moral and ethical experience of communicating with the world in practice. The author describes the peculiarities of using different techniques at each stage of the cognitive activity of preschool children in the course of studying one of the training topics. There has been made a conclusion about the need for grouping the methods and tools in certain combinations (blocks) that are subject to the achievement of certain cognitive objectives and produce better results than when used alone.

Key words: knowledge, stages of knowledge, teaching methods, the picture of the world.

Людина завжди має певну картину світу як систем уявлень про себе та навколишній світ, власну роль та місце в ньому, часову і просторову послідовність подій, їх цілі, причини, значущість тощо [5]. Кожна людина є конструктором власної картини світу, яку вибудовує впродовж життя у процесі пізнання [8].

Картина світу є важливим чинником, що впливає на життєдіяльність людини: її самовизначення, самореалізацію, адекватну оцінку життєвих ситуацій та орієнтування у світі [2]. Сенситивним періодом для її розвитку є дошкільний вік. Діти цього віку мають інтерес до світу, потребу в його пізнанні та ознайомленні з основними закономірностями (природними, соціальними), вдосконаленні себе, усвідомленні сенсу власного існування, а також здійснюють пошуки місця у складному та суперечливому світі [1; 3; 6].

На картину світу дитини дошкільного віку впливають різні чинники, серед яких систематична навчально-пізнавальна та виховна діяльність у дошкільному навчальному закладі, що здійснюється на основі відібраного змісту і за допомогою відповідних методів [7].

Процес пізнання світу старшими дошкільниками і дорослими, здійснюється у такій послідовності: сприймання (образ), осмислення та розуміння (значущість і смисли); узагальнення та систематизація (значущість і смисли); запам'ятовування (закріплення); перетворення та застосування (ціннісне ставлення) [4]. Тому під час вивчення кожної навчальної теми необхідно дотримуватися відповідного алгоритму в організації навчально-пізнавального процесу на основі спеціально дібраних комплексів педагогічних методів, залучати дітей до методів навчального пізнання у

порядку їх супідрядності (аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, систематизація та класифікація, моделювання тощо).

Використовуючи за основу розроблені у педагогічній психології та прийняті в дидактиці етапи навчального пізнання [4; 7] і застосовуючи вікові особливості протікання цих процесів у старших дошкільників [6], можна сформулювати такий алгоритм. Основним завданням є формування у них цілісної картини світу. Виділимо та охарактеризуємо послідовні етапи навчально-пізнавальної діяльності старших дошкільників та педагогічні методи, що є доречними на цих етапах.

I. Активізація пізнавальної діяльності: бесіда на основі власного досвіду про спостереження за світом, у ході якого відбувається обмін враженнями від спостережень дітей та вихователя.

II. Мотивація дітей до пізнання певних об'єктів у ході первинного сприймання: коротке інформаційне повідомлення вихователя на тему, бесіда на основі власного досвіду.

III. Сприймання та осмислення нової інформації про світ, розвиток і корекція набутого раніше досвіду взаємодії з ним: бесіди на основі власного досвіду дітей; пізнавальні та соціально-психологічні ігри; практичні завдання; дослідно-експериментальна діяльність; постановка проблемних питань; оцінна діяльність (самооцінка) стосовно об'єктів пізнання і результатів пізнавальної діяльності.

IV. Узагальнення та систематизація інформації про об'єкти пізнання: пізнавальні ігри; практичні завдання; дослідно-експериментальна діяльність.

V. Закріплення отриманої інформації про певні об'єкти пізнання: бесіди на основі власного досвіду дітей; пізнавальні та соціально-психологічні ігри; практичні завдання.

VI. Використання набутих знань, інтелектуального, емоційно-ціннісного та морально-етичного досвіду спілкування зі світом у практичній діяльності: соціально-психологічні ігри, що орієнтовані на участь дітей в уявних і реальних життєвих ситуаціях; продуктивна діяльність, орієнтована на створення творчих продуктів/продукції (виготовлення моделей окремих об'єктів та явищ; виготовлення моделей, що відображають зв'язки об'єктів та явищ; конструювання окремих об'єктів; створення малюнків до музичних творів; створення ілюстрацій до літературних творів (казок, віршів і загадок); перебудова змісту казок, придумування казок тощо).

У усіх комплексах набір та послідовність розташування методів забезпечують наступність і зв'язок етапів пізнання, його рівнів та механізмів. Комплекси структуровані за єдиним принципом: на основі використання та розвитку власного досвіду дітей у взаємодії зі світом (когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісного) стимулювати їх до вибудовування власної картини світу, що стосуються змісту цієї теми.

Прагнення досягнення однієї мети поєднує методи у комплекси. У кожному комплексі методи

доповнюють та посилюють один одного у впливі на особистість – інтелектуальному, естетичному, емоційно-ціннісному, створюють надсумативну дію в заохоченні дітей до процесу пізнання та підвищенні його результативності щодо формування картини світу.

Детально проілюструємо використання комплексу методів відповідно до етапів пізнання, описаних вище, через процес ознайомлення старших дошкільників зі змістом однієї з навчальних тем – «Почуття та думки».

I. Активізація пізнавальної діяльності.

Кожне заняття починається з обміну враженнями від спостережень (вихователь також ділиться з дітьми власними спостереженнями, думками, здивуваннями), завдяки якому підвищується пізнавальна активність дітей. У ході такої щоденної бесіди відбувається особистісно зорієнтована взаємодія, діалог між вихователем та дітьми, обмін пізнавальним досвідом суб'єктів пізнання (дорослого і дитини, дітей між собою); дитина систематично вправляється у навичках спостереження за світом та оформлення своїх думок у вербальних одиницях: реченнях, невеличких висловлюваннях, повідомленнях.

II. Мотивація дітей до пізнання певних об'єктів у ході первинного сприймання.

Грунтуючись на активізації дітей, вихователь мотивує до вивчення нової теми, подаючи інформацію, вплетену в бесіду на основі власного досвіду. Він інформує про наявність у людей різних почуттів та про можливі форми їх зовнішнього прояву. Бесіда передбачає залучення (актуалізацію) попередньо набутого почуттєвого досвіду дітей на основі проблемних питань. Таким чином, активізується пізнавальний інтерес, що постає у ролі мотиву до здійснення аналізу почуттів (самоаналіз).

III. Сприймання та усвідомлення інформації про світ, розвиток і корекція набутого раніше досвіду взаємодії з ним.

Метою цього етапу є навчання дитини: помічати та називати (описувати, характеризувати) ознаки об'єктів навколишньої дійсності, розрізняти у них безпечно та небезпечно; помічати подібне й відмінне в об'єктах навколишньої дійсності; помічати зв'язки та відношення між явищами навколишньої дійсності; групувати і класифікувати об'єкти навколишньої дійсності, прогнозувати наслідки власних дій стосовно них, а також оцінювати (висловлювати ставлення) та обґрунтовувати думку стосовно об'єктів навколишньої дійсності.

На цьому етапі формування досвіду взаємодії дітей зі світом здійснюється з використанням бесід (на основі власного досвіду), пізнавальних ігор; рольового перевтілення; залучення до уявної ситуації; використання проблемних запитань тощо.

Цей етап пізнання розпочинається бесідою на основі власного досвіду, перша частина якої пробує мотивацію дітей до пізнання власних почуттів. Під час другої частини бесіди вихователь спонукає дітей до аналізу поширених у них почуттів – радості

та суму (зовнішніх ознак цих почуттів, причин появи, факторів зміни тощо). Водночас вихователь не повідомляє жодної інформації, ставить проблемні запитання, а діти на їх основі самі виявляють відповідні зв'язки.

Особливо важливо, що на основі власного досвіду включається оцінювальна діяльність дітей щодо почуттів, формується морально-етичний почуттєвий досвід. Подальше формування почуттєвого досвіду дітей здійснюється засобами декількох пізнавальних ігор.

У грі «Відгадай почуття (настрій)» діти мають впізнати (визначити) психічний процес на основі його зовнішніх ознак, тобто виявити зв'язок між спостережуваним процесом та поняттям (наприклад, «радість»), що його описує. Для цього вони розглядають фотографії людей (дорослих, дітей своєї групи) із різними почуттями і вгадують, що може відчувати та чи інша особа. Знову використовуються проблемні питання.

Гра «Так – ні» присвячена формуванню (розвитку) досвіду дітей міркувати, аналізувати власні думки і усвідомлювати їхній зв'язок із почуттями. Інформацію подають невеликими частинами, де розширюється спектр актуалізованих почуттів дітей та виявляються зв'язки думок із почуттями за допомогою проблемних запитань. Увагу приділяють формуванню морально-етичного досвіду у контексті аналізу думок, сприйняття, оцінювання чужих думок, толерантності до них. Друга частина гри спрямована на актуалізацію та самоаналіз широкого спектру почуттів у дітей у зв'язку з певними життєвими обставинами. Вихователь читає твердження (сформульовані від першої особи) про певні почуття (інтерес, подив, страх, сором, гнів, провина, сумнів, тривога, обов'язок тощо) за певних обставин. Наприклад, «Мені приємно, коли усі діти нашої групи грають разом». Діти здійснюють вибір, виявляючи згоду чи незгоду з кожним твердженням та діляться на групи, підійшовши до таблиці: «Так», «Ні», «Іноді, не завжди».

В обох описаних іграх відбувається ідентифікація дитини стосовно її власних почуттів. Ці ігри (наступні також) базуються на розумових операціях аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації та класифікації. Перегрупування дітей у грі «Так – ні» наочно відображає аналіз, порівняння та систематизацію їхніх почуттів і дає підставу для узагальнення.

У грі «Який настрій у музиці?» продовжується ознайомлення дітей зі способами вираження почуттів, зокрема за допомогою художніх засобів (у випадку звуків і кольорів). Дітям пропонують прослухати уривки різних мелодій та визначити, який у них настрій. Для позначення настрою (веселого, спокійного, сумного) кожна дитина отримує три картки: червоного, жовтого та синього кольорів. Слухаючи музику, кожна дитина має підняти певну картку. У цій грі відбувається ідентифікація та посилення почуттів дітей засобами художнього втілення; реалізується принцип синтезу науки та мистецтва у вивченні людини та впливі на неї.

Наступною у цій темі є гра «Що ми відчуваємо, коли...». Діти діляться на дві групи, одна з яких зображає салют (з дрібно нарізаного кольорового паперу),

а інша – дощ (з білого паперу). Друга група стоїть під салютом чи дощем, тобто відбувається рольове перевтілення дітей. За допомогою проблемних питань вихователя діти аналізують та порівнюють почуття в отриманих у соціальній та природній ситуаціях. Гра має глибокий моральний зміст, надає дітям можливість перейнятися почуттями інших людей, виявити співпереживання.

Гра «Все, як у тварин» присвячена виявленню та порівнянню почуттів людей і тварин. Гра здійснюється на основі проблемних питань, з використанням особистого досвіду дітей (особливо тих, які мають домашніх тварин). У другій частині бесіди (відбувається гра, при чому тут бесіда?) кожна дитина отримує фото тварини і має вгадати її настрій. Вихователь повідомляє цікаву інформацію про прояви почуттів різними тваринами.

Відомо, що більшість дітей люблять та піклуються про тварин, але часто ставляться до них зверхньо, вважаючи, що тварини не мають розуму і почуттів. Ця бесіда сприяє корекції досвіду такого ставлення, гуманізацію відносин із тваринами.

У грі «Передай почуття» діти стають у коло. Кожному з них вихователь по черзі кидає м'яч, промовляючи заздалегідь дібране речення. У реченні констатуються певні факти, повідомляються події, містяться привітання, заборони тощо, а дитина, зловивши м'яч, має емоційно відреагувати на зміст речення (виразом обличчя, положенням тіла, словами). Зміст речень описує знайомі дітям ситуації і підібрані так, щоб викликати почуття та емоції («Сьогодні ми ідемо до цирку», «Твоя іграшка зламалася», «Надворі падає дощ», «Зараз я тобі дам цукерку», «Доброго дня», «До нашої групи прийшла нова дівчинка», «Я не дозволяю вам брати ці книжки» тощо). Оскільки кожна дитина отримує іншу ситуацію, вона не має можливості копіювати (наслідувати) емоційний прояв інших дітей, тому виявляє себе відповідно до рівня розвитку емоційно-почуттєвої сфери. Участь у цій грі збагачує досвід емоційного переживання дітей і способи його вираження, що важливо для гармонійного розвитку особистості та спілкування.

IV. Узагальнення та систематизація інформації про об'єкти пізнання.

Описуючи ігри на етапі осмислення, ми звертали увагу на присутні в них елементи локальних узагальнень. Для тематичних узагальнень у кожній темі використовують спеціальну гру «Запитайка». У ході цієї гри одні діти ставлять запитання з щойно вивченої теми, а інші діти – відповідають. На допомогу дітям вихователь промовляє запитальні слова або дає витягти будь-кому картку, на якій написано запитальне слово. Дитина має продовжити питання. Цей метод доцільний і для підсумкового узагальнення знань. У такому разі питання охоплюють широкий масив інформації з різних тем, що вимагають встановлення віддалених зв'язків (наприклад, між сферами буття). Запитальні слова, які доречно використовувати: *хто? що? де? коли? як? який? чому? чи можливо? навіщо? звідки?* тощо.

V. Закріплення отриманої інформації про певні об'єкти пізнання.

Метою цього етапу є навчання дитини повторно осмислювати інформацію стосовно об'єктів пізнання, виявляти суперечності та проблеми у навколишньому світі. Організація взаємодії дітей зі світом здійснюється з використанням бесід на основі отриманого нового досвіду, різних видів ігор і практичних завдань. Наприклад, у ході закріплення теми «Почуття та думки» використано бесіду на основі отриманого нового досвіду, під час якої діти називали почуття, які вони знають, а також розповідали про способи їх вираження, секрети розуміння почуттів інших (дорослих чи дітей), власну реакцію на почуття тих, хто знаходяться поруч тощо.

VI. Використання набутих знань, інтелектуального, емоційно-ціннісного та морально-етичного досвіду спілкування зі світом у практичній діяльності.

Оскільки характерною особливістю старшого дошкільного віку є продуктивна уява, що реалізується у діяльності. На цьому етапі навчального пізнання доцільними є практичні завдання на виготовлення різних творчих продуктів (складання казок, фантазування, рольове перевтілення, висунення гіпотез та проектів їх реалізація, моделювання тощо).

У грі «Я – актор» дітям пропонують здійснити рольове перевтілення, що містить дві ситуації. У першій ситуації одна дитина виконує роль актора, який зображує сум з приводу поломки іграшки (наприклад, машинки або ляльки). Кожна дитина по черзі має підійти до неї та втішити, заспокоїти добрими словами та жестами. У другій – дитина-актор зображує радість з приводу того, що отримала іграшку, про яку довго мріяла. Інші діти, по черзі, мають підійти і показати, що радіють разом з нею, промовляючи відповідні слова.

Розвиток уяви і почуттів. Ця гра надає дітям гуманістичне спрямування, формує досвід помічати та відчувати почуття іншої людини, перейматися ними, яка є важливою якістю особистості, що характеризує

її ставлення, а також складовою лінією поведінки, впливає на спілкування, значною мірою визначає її визнання та успішність у житті.

Сприятливими для формування досвіду дітей є стримані командні рухливі та настільні ігри з правилами. Для таких ігор характерна надмірна емоційна напруга, запал, які можна стримувати, запропонувавши одним із правил гри витримку учасників і вболівальників.

Застосувати отримані знання за нової ситуації та виявити уяву дітям пропонують за допомогою розв'язання колективного практичного завдання «Намалюй почуття». Його виконують дві групи дітей: одна група наклеює на ватман у три ряди надані та спеціально розсортовані дитьми зображення людей з веселим настроєм, спокійним і поганим, порівнюючи їх за певними ознаками (формою очей, рота, брів); друга група малює людей з різними настроями, користуючись заготовками (овал, круг, намальоване волосся) та змінюючи форму очей, брів, рота, носа. Завдання ґрунтується на розумових операціях аналізу та синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації та класифікації, а також передбачає практичне моделювання. Отже, набуті знання та почуттєвий досвід діти використовують для створення творчих продуктів/продукції.

Як видно з вище описаного, відслідкована послідовність сприйняття та відображення світу дітьми пов'язана з їх залученням до виконання певних пізнавальних завдань. Розроблені нами типи та види цих завдань (табл. 1) слугують формуванню досвіду дітей у взаємодії зі світом.

Типи і види завдань нами виділено залежно від діяльності, за якої формуються навички дітей: спостереження, розумова, оцінювальна, творча. У межах кожного типу виділено види за різними ознаками, залежно від специфіки діяльності. Так, серед завдань на спостереження виділено види залежно від предмету спостереження. Тип завдань, що стосуються розумової діяльності охоплює види, розраховані на

Таблиця 1

Типи та види завдань на формування пізнавального досвіду

	Типи завдань			
	На спостереження	На здійснення розумової діяльності*	На оцінювання «Я»	Творчі завдання
Види завдань	Зовнішніх ознак об'єктів та явищ	Аналіз та синтез об'єктів та явищ	Природних та суспільних об'єктів та явищ	Моделювання
	Зовнішніх змін, що відбуваються з об'єктами та явищами	Порівняння об'єктів та явищ, бачення схожого та відмінного	Змін, що відбуваються у світі	Конструювання
	Видимих зв'язків між об'єктами та явищами	Групування і класифікація об'єктів та явищ	Поведінка та вчинки дітей (власних також) і дорослих	Дослідно-експериментальна діяльність
	Характеру взаємодії оточуючих зі світом.	Узагальнення інформації про об'єкти та явища	Результатів пізнавальної діяльності	Фантазування
	Ставлення оточуючих до світу	Бачення особливого, суперечностей та проблем, постановка проблемних питань	Результатів творчої діяльності	Висування гіпотез

послідовні розумові операції. Види завдань на творчу діяльність відображують види цієї діяльності та характерні для старших дошкільників, а види завдань на оцінювання виділено за тією ж ознакою, що і спостереження – за предметом оцінювання.

У процесі інтеграції знань і досвіду дітей, що стосуються пізнання світу, використовують зазначені у таблиці типи та види завдань.

Описана послідовність пізнавального процесу та дібрані комплекси методів і засобів не лише охоплюють практичний і теоретичний рівні пізнання, а й сприяють невідтермінованому в часі переходу дітей із нижчого рівня на вищий завдяки систематичному використанню проблемних питань. Зважаючи на переважання у старших дошкільників перцептивного рівня сприйняття світу, використання цих питань здійснюється з дотриманням наступності, поступового ускладнення, відповідно до таких послідовних етапів, як:

1) постановка проблемних питань вихователем з метою мотивації дітей до вивчення теми (діти дають часткові відповіді, вихователь доповнює їх);

2) постановка проблемних питань вихователем у процесі бесід на основі власного досвіду (діти отримують відповіді на питання);

3) ознайомлення дітей з питальними словами: хто? що? де? коли? як? який? чому? чи можливо? навіщо?;

4) постановка дітьми проблемних питань у процесі бесід та ігор, вивчаючи кожну тему;

5) постановка проблемних питань дітьми один одному і відповіді на них (на окремих заняттях);

6) гра «Запитайка» на завершення вивчення кожної теми (вихователь озвучує початок питання, тобто питальні слова, а діти повинні вигадати питання до теми, що вивчається. Вихователь виготовляє картки, на яких записує початок питання (запитальні слова), а дитина витягує картку і продовжує речення).

Отже, протягом вивчення кожної теми діти тренуються у постановці проблемних питань та формулюванні відповідей на них, унаслідок чого виробляються відповідні навички. Діти ініціюються до з'ясування сутності явищ, пошуку взаємозалежностей між ними.

З вищесказаного зрозуміло, що протягом вивчення теми «Почуття та думки», системно задіяно різні механізми вибудовування власної картини світу дитини. Особливо це стосується психологічної ідентифікації та самооцінювання дітьми власних почуттів, думок, ставлень, соціальних ролей тощо.

Під час вивчення кожної теми етап сприймання й усвідомлення навколишнього світу базується на розпредмечуванні, продуктом/продукцією якого є образи, значення та смисли, цінності та ставлення, вміння

і навички тощо, а на етапі використання набутих знань й досвіду взаємодії зі світом відбувається створення творчих продуктів – опредмечування.

Таким чином, ми вбачаємо основне завдання дослідження у наповненні педагогічних методів обґрунтованим нами змістом, що сприяє формуванню цілісної картини світу дітей та у доборі, групуванні методів і засобів у певні комбінації (блоки), які підпорядковано досягненню певних пізнавальних цілей, що дають кращі результати у комплексі. У цьому процесі в центрі уваги була система зв'язків, які пронизують основні сфери буття від конкретних до більш загальних та формування досвіду дітей щодо усвідомлення цих зв'язків.

Отже, головним завданням було вибудовування особистісно зорієнтованої взаємодії вихователя з дітьми та між дітьми, що вважаємо не лише сприятливим емоційним фоном для оптимізації формування картини світу дітей, а й важливим психологічним механізмом, основою якого є рефлексія.

Використані літературні джерела

1. *Кононко О. Л.* Теоретичні проблеми формування у дітей шостого-сьомого років життя цілісного світобачення [Текст] / О. Л. Кононко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць ; Інститут проблем виховання НАПН України. – 2010. – № 14 (1). – С. 162–174.

2. *Королева Н. Н.* Смысловые образования в картине мира личности [Текст] : дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.11 / Н. Н. Королева. – СПб., 1998. – 194 с.

3. *Львова И. А.* О своеобразии картины мира ребенка-дошкольника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.art-education.ru/electronic-journal/o-svoeobrazii-kartiny-mira-rebenka-doshkolnika>. – Загл. с экрана.

4. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка [Текст] : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 2001. – 3-є вид., доп. – 608 с.

5. *Обухов А. С.* Исторически обусловленные модификации образа мира [Текст] / А. С. Обухов // Развитие личности. – 2003. – № 4. – С. 51–68.

6. *Обухова Л. Ф.* Возрастная психология [Текст] : учеб. для вузов / Л. Ф. Обухова. – М. : Высшее образование: МГППУ, 2006. – 460 с. – (Серия: «Основы наук»).

7. Педагогіка [Текст] : учеб. пособие для студентов педагог. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М. : Школа-Пресс, 1997. – 512 с.

8. *Смирнов С. Д.* Мир образов и образ мира [Текст] / С. Д. Смирнов // Вестн. Моск. ун-та. – 1981. – № 2. – С. 15–29. – (Серия 14.: «Психология»).